

A HORVÁTOK ÉS A HAZAI SZERBSÉG A MAGYAR TÖRTÉNETBEN.

I. A horvátok.

A horvátok a VI. században telepedtek le a Balkán északnyugati részén, a Száva és Tengermellek által határolt területen. Ezt nevezték hajdan Horvátországnak, míg a magyar királyság későbbi Horvát országát Szlavóniának mondták s ez Zágráb, Várasd és KörcVBelovár megyéket foglalta magában Zágráb székhellyel. Midőn a törökök a Balkánon megjelentek, Horvátország lakosainak jórésze a történeti Szlavóniába vándorolt és ezt elnevezték Horvátországnak, Szlavónia neve meg átment a Dráva-Szavaköz keleti területére, melyhez aztán Pozsega, Verőce és Szerem-megyék tartoztak.

Dimitar Svinimir volt az első horvát király (1076-1088), aki fölismerte a veszélyt, mely királyságát Velence, Bizánc és a szerbek felől fenyegette. Emiatt a magyar Árpádházzal keresett szorosabb kapcsolatot és nőül vette I. Béla magyar király leányát, Ilonát, Szent László nővérét. A hagyomány szerint azonban elődje, Kresimir horvát király (1009-1035) már rokonságban állott Szent István királlyal, s állítólag leányát Imre herceg vette el feleségül! Kiesimii és utódját I. Istvánt (1035-1058) Szent István és Péter magyar királyok állandóan segítették Velence elleni harcaikban, sőt velük védőszövet ségben is állottak.

Svinimir halála után Horvátországban súlyos zavarások támadtak, ezért Svinimir özvegye, Ilona, testvérét,

Szent László királyt hívta segítségül s ő a fölkelőket levervén, Horvátországot a Gvozd-hegységig (ma Petrcva Gora) elfoglalta. Szent László unokaöccsét, Álmos herceget tette meg horvát kormányzóul (1091-1095).

A Gvozd-hegységen túl egy horvát főúr, Péter (1093-1097) ragadta magához a hatalmat. Szent László halála után a horvát rendek fellázadtak Álmos herceg ellen, noha anyja^a I. Kresimir horvát király leánya volt. Álmos erre Kálmán magyar király javára lemondott. Kálmán király miután seregével a horvát Pétert leverte, egész Horvátországot elfoglalta s Zágrábot tette meg székhelyül, ahol Szent László 1091-ben püspökséget állított fel s azt a kalocsai érsekség alá helyezte.

Deér József megállapítása szerint Horvátország és Magyarország patrimonális államok voltak s mint ilyenek kerültek szoros kapcsolatba. A horvátok megtartották belügyi autonómiájukat, országgyűlést tartottak és statútumokat alkothattak, ugyanúgy a történeti Szlavónia is. Mindkét tartománynak külön bánja volt, fölöttük pedig királyi hercegek, vagy az ifjabb magyar király kormányzott. Ezóta élt Horvátország Magyarországgal államközösségben és meghonosodott náluk a magyar várispáni szervezet, rendjeik résztvettek a magyar országgyűlésen. S ezzel a horvátok hosszú századokra politikai és állami tekintetben összeforrtak a magyarsággal.

Ez a viszony azonban az Árpádok alatt egyízben megszakadt. Imre magyar király öccse, András herceg elpártolt és egy független délszláv királyságot alapított, magát Horvátország, Dalmácia, Eéma és Hum hercegének nevezvén, de hercegsége csak rövid ideig állott fenn.

A mohi csata után IV. Béla a horvátokhoz menekült és Dalmáciában, Trau várában talált menedéket. A vegyesházi uralkodók korában egyes horvát urak elhatalmasodtak s ezalatt Velence elfoglalta Dalmáciát. Az Árpádház

kihalása után a horvátok jelöltje Róbert Károly került a magyar trónra, aki Dalmáciát visszaszerezte (1358). A horvátok legnagyobb része Őt támogatta a Velence elleni harcokban s fiának, Nagy Lajosnak is horvát főurak voltak a legbizalmasabb tanácsadói. Halála után ismét délitáliai jelöltjeik jutottak a magyar trónra, melyet végül Zsigmond király foglalt el. Dalmácia ő alatta veszett el s erre az időre esnek az első török elleni harcok is. I. Ulászló idejében a törökök már Magyarországot is közvetlenül fenyegették. Hunyadi János és Mátyás király idejében a horvátok a törökök elleni harcokban mindenkor résztvettek, hiszen azok őket is fenyegették. Mátyás király halála után a törökök 1493-ban már betörték Horvátországba és hamarosan elfoglalták az ország túlnyomó részét. A mohácsi csatában a horvátok nem vettek részt, miután a magyarok Frangepán Kristóf és Zápolya János csapatainak érkezését nem várták be. Az elveszett csata után a magyarok egymással vesztek össze és aztán «a török végezte el a játékot» – monda utóbb Báthory István lengyel király.

Ezután a törökök Horvátországot a tengeremlékkel együtt elfoglalták (1537) és csak egy keskeny sáv maradt meg nyugaton, mely aztán teljesen osztrák befolyás alá került. 1527-ben függetlenül a magyaroktól, Habsburgi Ferdinándot ismerték el királyokul. 1538-ban a horvát és szlavón báni állások egyesítették, 1558-ban pedig a két országgyűlés. Az ausztriai kormány a megmaradt Horvátország nagyobb részében a határőrvidéki intézményt vezette be és a gráci haditanácsnak rendelte alá. Mindazonáltal a horvátok megtartották tartománygyűlésüket és követeket elküldtek a magyar országgyűlésre.

A török hódoltság alatt, éppúgy, mint Magyarországon, nagy etnikai eltolódás történt. A horvátok Magyarországra menekültek, mintegy 180 falut alapítottak. Számos

horvát főúr is északra vonult, a magyar főurakkal összeházasodtak és magyar-horvátokká váltak, például a Zrínyiek, Frangepánok, Keglevichék stb. A menekült horvátok száma körülbelül százezer lélekre tehető. Helyükre a törökökkel tartó szerbek telepedtek le. Boszniát is ekkor lepték öl. Különösen Szlavónia keleti része és a Szerómsóg szerbesedett el.

Mídőn I. Lipót Magyarország függetlenségére tört, a horvát főurak is a magyar alkotmány védelmére siettek. Résztvettek a titkos összejöveteleken, melyben elhatározták, hogy ha alkotmányos úton nem érhetik el céljukat, fegyveres ellentállásra szövetkeznek (1666). De rajta-vesztettek s a Wesselényi-összeesküvés tagjaiként végezték ki Zrínyit, Frangepánt és Nádasdyt.

A csonka Horvátország rendjei azonban Habsburgpártiak voltak, minthogy a törökök által tönkrement Magyarországtól segítséget nem várhattak és utóbb 1712-ben Magyarországtól függetlenül fogadták el a Habsburgok leányági örökösödési jogát. «Kapcsolt, de nem alárendelt részei vagyunk Magyarországnak», – mondták a rendek – «sem erőszak, sem szolgaság nem kapcsolt minket a magyarokhoz, hanem mi szabad akaratunkból hódoltunk az ő királyuknak és nem az Ő királyságuknak.» Ezzel szemben magyar részről hódításról beszélnek.

Tudjuk, hogy Szent László király családi kötelék alapján foglalta el Horvátországot a Gozd hegységig, Kálmán király pedig azon túl Péter főúr horvát területeit. Mindkét esetben sereggel verték le a magyar királyok az ellentálló főurakat és magyar királyfit vagy herceget ültettek Horvátország fejedelmi székébe. E hiteles történeti adatok szerint fegyveres beavatkozás útján lett Magyarország kapcsolt tartománya, melynek meghagyatott rendi gyűlése és belügyi autonómiája. A Habsburgok uralma alatt indult meg a magyar-horvát kapcsolat lazítása, midőn a

magyar rendek 1715-ben hozzájárultak ahhoz, hogy a horvát országgyűlés határozataihoz nem szükséges a magyar országgyűlés hozzájárulása, csak a királyi megerősítés.

II. József abszolutizmusa kellett ahhoz, hogy a horvátok szorosabban csatlakozzanak ismét Magyarországhoz, hogy ilymódon régi rendi alkotmányukat megvédhessék; emiatt elhatározták, hogy «fölordhatlan kötelékek» kapcsolják magukat Magyarországhoz és a közös magyar-horvát ügyekben alávetették magukat a magyar országgyűlési többségnek, de úgy, hogy ezáltal Horvátországjogai, illetve érdekei meg ne sértsenek. Ez az egység azonban nem sokáig tartott, megbontotta a magyar nyelv és a protestáns vallásszabadság kérdése. A horvátok azonban a magyaron kívül a német nyelv ellen is állást foglaltak saját nemzeti nyelvük érdekében.

Ezidőben alapozták meg közjogi nézeteiket is. Szerintük Magyar ország és Horvát-Szlavónia szövetséges államok és csak a Szentkoronának vannak alávetve; belügyeik intézésében mindkét ország függetlenül jár el, a közös ügyekben pedig a törvények és a státus csak a szerződő felek és az uralkodó megegyezésével változtatható meg. Ezen elvek már magukba foglalják az elszakadás gondolatát. A horvát, magyar és latin hivatalos nyelvek körüli küzdelmek csak még jobban kiélesítették az ellentéteket. Draskovich János gróf 1832-ben követelte a katolikus délszlávokból álló független horvát állam felállítását és a horvát hivatalos nyelvet a horvát nemzetiség biztosítására.

A horvátok nemzeti programvja, egy nagy dékzláv horvát birodalom felállításának gondolata, a magyar nemzeti állammal természet szerint összeütközésbe került. E horvát ideológia értelmében indította meg Gaj Lajos a szellemi politisai harcot, mely a Magyarország történetpolitikai egysége ellen irányult, a nagy délszláv Illyria és az illir kultúregység érdekében.

Gr. Kolowrat Ferenc osztrák államminiszter és gr. Apponyi György kancellár támogatták az illir-pártot Bécs érdekében és elnyomták Horvátországban a magyar-párti unionistákat. Kolowrat ugyanis a délezlávokat fel akarta használni a függetlenségre törekedő magyarok ellen a Habsburg összmonarchia érdekében, a rövidlátó Apponyi György pedig azért, hogy így a magyar reformpártot győnjtse, melyhez a horvát unionisták csatlakoztak. így lett a magyar kancellár a horvátországi magyar párt sírásója.

Az 1848-i európai forradalom kitörésekor a horvátországi illir párt már nyíltan az önálló horvát állam megvalósítására törekedett, de föderatív alapon Habsburguralom alatt és e célból a délvidéki szerbekkel szövetségbe lépett. A bécsi kormány a magyar konzervatív-párt hozzájárulásával sietve kinevezte Jellacicot horvát bánnak, hogy ellensúlyozza Kossuth politikai törekvéseit. A bécsi reakció felhasználta őt a régi egységes összmonarchia visszaállítására, ő a magyar kormánnyal csak úgy volt hajlandó meg egyezni, ha a had-, pénz- és külügy az összmonarchia kebelében egyesítetik, ha elismeri a horvát nyelvet és nemzetiiséget a horvát belügyi közigazgatásban, valamint a magyar országgyűlésen.

A magyar kormány is óhajtotta a horvát kérdés méltányos megoldását. A bel- és igazságügyi minisztériumokhoz horvát osztályokat akart felállítani. Később kijelentette, hogy hajlandó a horvátok igényeit a legvégsőig, ameddig a magyar korona jogai és a nemzeti becsület megengedik, kielégíteni. Deák Ferenc és Szemere Bertalan erre nézve törvényjavaslatot készített, mely szerint Horvátországban, Szlavóniában és a Határőrvidéken minden katonai erőt a bán alá helyeznek és a hadügyminisztériumban külön horvát osztályt állítanak fel, az élén horvát államtitkárral. Külön horvát osztályokat a pénz- és kereskedelmi és a felség körüli minisztériumokban. Külön hor-

vát minisztert is felajánlottak a horvát ügyek képviselőtére. Elismerik a horvát hivatalos nyelvet és a közös törvényeket csak a horvát képviselőkkel együttesen fogják alkotni. És ha mindezeket Jellacic nem fogadná el, készek Horvátországtól megválni, fenntartván Fiumére és a magyar tengerpartra való jogot és az ehhez való szabad közlekedést. Jellacic azonban nem fogadhatta el a magyar kormány ajánlatát, mert már a reakció eszköze volt a régi Habsburg egységes összmonarchia visszaállítására.

A reakció nem tudván célját a magyar kormánnyal szemben elérni és az 1848-i magyar alkotmányt megsemmisíteni, Jellacicot küldte seregével, a magyarok ellen, de az vereséget szenvedett. Érdekes, hogy a horvát ellenzéki párt sem helyeselte Jellaőicnak Magyarországba való betörését, a bécsi reakciótól tartva.

Az 1848-49-i küzdelmek közt Ferenc József császár kibocsátotta az 1849. március 4-i oktrojált alkotmányt, melynek értelmében nemcsak Magyarország, hanem Horvátország is elvesztette alkotmányát és osztrák provinciává süllyedt. Mindketten az osztrák-német abszolutizmus uralma alá kerültek, mely 1860-ig tartott. A magyar-horvát unió megszűnt. A horvátok azonban megtagadták az oktrojált alkotmány kihirdetését, az ellenzék a germanizáció és abszolutizmus ellen feljajdult, de Jellacic elnémította azt és midőn a magyar forradalom leveretett, az alkotmányt kihirdette.

Az 1859-i olasz vereség után Ferenc József császár 1860. október 20-i diplomájával részben visszaállította az alkotmányt. Ezzel beállott a provizórium, mely az 1867-i kiegyezésig tartott. 1861 február 26-án kelt, leiratában felszólította a horvát tartománygyűlést, hogy egyezzen meg a magyar országgyűléssel, illetve közölje óhajait. Ez azonban mindenekelőtt kikötötte, hogy a magyarok előbb ismerjék el Horvátország teljes függetlenségét és önkor-

mányzatát. Magának követelte Fiumét és a Muraközt (1861 okt. 9) és csak azután volt hajlandó Magyarországgal szorosabb összeköttetésbe lépni. A tábor határozatait az 1861-i XLIL törvénycikkbe foglalta, kimondván, hogy 1848-ban Horvátország és Magyarország közt minden kapcsolat megszűnt, kivéve a fejedelem személyét és megkoronázását. Megjegyzendő, hogy a horvát országgyűlés oktrojált választási rend alapján jött létre. Ferenc József császár ezt a törvényt jóváhagyta.

Az 1865-i magyar országgyűléssel az uralkodó közölte a horvátok fentemlített határozatát és azon óhajának adott kifejezést, hogy a századok során egyesült társnemzetek kölcsönös engedékenységgel egyezzenek meg. A magyar országgyűlés 1866 február 24-i föliratában erre kijelentette, hogy hajlandó a horvátokkal megegyezni, Magyarország és a magyar Szentkorona épségének s alkotmányos önállóságának fenntartását kötvén ki. Erre mindkét részről egy-egy bizottság küldetett ki, melyek azonban nem tudtak megegyezni, mert a horvátok fenntartották 1861. évi XLII törvénycikküket. A király erre a horvát országgyűlést elnapolta.

Ferenc József a Habsburg-monarchia külpolitikai helyzete miatt 1867 május 29-én Magyarországgal a dualizmus alapján megegyezett. Sem a kiegyezési tárgyalásokon, sem a koronázáson Horvátország hivatalosan nem vert részt. A kiegyezés által a magyarok és horvátok megszabadultak az osztrák germanizáló centralizációtól, valamint a Habsburg-birodalom föderatív átalakításától. Miután a király a kiegyezési törvényjavaslatot szentesítette, a horvátok bevégzett tény elé kerültek. Az újonnan kinevezett horvát bán, nem tudván a horvát ellenzékkel megegyezni, 1867 október 20-án királyi rendelettel oktrojált választási rendszer alapján megteremtette az unió-párt többségét, mely aztán 1868-ban a magyarokkal megegyezett (1868: XXX. te). A horvátok a kiegyezést,

mert oktrojált választási rendszeren alapult, törvénytelennek tekintették. Megfeledeztek azonban, hogy az 1861. évi XLII. törvényeik, melyben kimondták függetlenségüket, szintén oktrojált választási rendszeren alapult és az abszolút uralkodó hagyta jóvá. Végeredményben tehát a horvátok visszakapták autonómiájukat, miáltal biztosították nemzetiségüket, kultúrájukat, nyelvüket és gazdasági fejlődésüket, valamint a Habsburg-monarchia, illetve Magyarország kebelében politikai létüket.

Azonban a megegyezés folytonos súrlódásokra adott alkalmat és fegyvert az ellenzék kezébe, mely Horvátország függetlenségére törekedett. Deák Ferenc Horvátország pénzügyi önállósága mellett foglalt állást, már csak autonómiájának érdekében is, mellyel minden további sérelmet kizárt volna. Nézetét azonban sem a horvát kiegyezési bizottság nem fogadta el, mert országuk teherviselő' képességét gyöngének tartották, sem Andrassy gróf és Lónyay, Ausztria iránti tekintetből a cseh kérdés miatt.

A kiegyezés által Horvátország mint társország Magyarországgal ismét egy államközösségbe jutott. Míg a horvát ellenzéki Starcevic-párt teljes önállóságra törekedett és csak a dinasztiaival volt hajlandó tárgyalni, addig a horvátországi szerbek teljes jogegyenlőségüket ismertették el a horvát országgyűlésen.

Bár az unió nagy előnyöket nyújtott a horvátoknak, a magyarbarát párt mégis kisebbségbe jutott 1871-ben, és 1873-ban kénytelen volt a nemzeti párttal fuzionálni, mely opportunitási szempontból vette át a kormányhatalmat.

Zavargások keletkeztek, mikor gr. Szápáry magyar pénzügyi miniszter Horvátországban a közös címerekre horvát és magyar fölírást tétetett, ami az 1868: XXX. te, 57. §-ába ütközött. Miután Bamberg királyi biztos a rendet helyreállította, gróf Khuen-Héderváry Károlyt nevezték ki horvát bánnak, aki – minthogy a horvát ellenzékkel,

a legbecsületesebb horvát párttal nem tudott megegyezni, mert követelések olyanok voltak, hogy függetlenebbekké lettek volna Magyarországtól, mint ez Ausztriától – jobb meggyőződése ellenére kénytelen volt a szerbek támogatását igénybe venni, hogy a parlamentáris többséget elnyerhesse. A szerbek befolyása a horvát politikai életben állandóan nőtt és döntő tényezővé vált. Héderváry bán kormányzása alatt Horvátország kulturális és gazdasági tekintetben rendkívül fejlődött, de ezzel nem bírta az ellenzékot megnyerni. S míg a horvát ellenzék a jog és törvényt tűzte ki címeréül zászlójára, addig a szerbek a tényleges hatalomra támaszkodva, érvényesítették állambontó céljaikat. Gr. Khuen-Héderváry távozása után a nemzeti párt kisebbségbe jutott. A következő' bánok csak a szerbség erősítésével tudtak a kiegyezési alapon kormányozni, s mikor a magyar szabadelvű párttal a horvát nemzeti párt is megbukott, a magyar koalíció 1905-ben megkötötte a szerb-horvát koalícióval, Supilo Ferenc horvát képviselő közvetítésével a fiumei paktumot, mely szerint a horvát ellenzék kész volt a magyar ellenzék függetlenségi törekvéseit támogatni; követelte Dalmácia visszacsatolását és a horvát nemzet biztosítását, önálló politikai, kulturális, pénzügyi és közgazdasági tekintetben. De a barátság nem sokáig tartott. Midőn Kossuth Ferenc Horvátországban a magyar vasúti szolgálati nyelvet rendelte el, mely sérítette az 1868: XXX te. 57. §-át, a horvát-szerb koalíciós párt a magyar koalíció ellen fordult és a magyar országgyűlésen heves obstrukciót fejtett ki. Ferenc József király tisztában volt azzal, hogy a fiumei rezolúció a monarchia ellen irányult. Ez időben már észrevették, Bécsben és Budapesten is, hogy a szerb-horvát koalíció Belgráddal áll összeköttetésben. Nemsokára bekövetkezett (1908. okt.6) Bosznia annexiója, miáltal a monarchia éles ellentétbe került a Nagy-Szerbia eszméjével. A világháború alatt,

1917-ben, Horvátországban a koalícióból alakult kormány jutott hatalomra. Ekkor a horvát országgyűlés elnöke már szerb volt és mikor a Habsburg-monarchia összeomlott, ugyancsak egy szerb képviselő indítványára mondták ki az elszakadást Magyarországtól 1918 október 29-én. A további politikai játszmát tudvalevőleg a horvátok elvesztették és a szerbek nyerték meg, hogy ők is újból elveszítsék. A szerb-horvát kérdést és a magyarországi horvát kérdés sorsát a jövő fogja eldönteni.

II. A szerbek.

A mai Magyarország területén a honfoglalás idejében csak gyéren laktak szlávok. Dél-Magyarországon Melich János megállapítása szerint délszlávok, illetve bolgár szlávok voltak. Szerb történetírók szerint szerbek is, bár az itt lakott szláv törzsek neveit nem ismerjük. A szerb elnevezés csak annak az egy törzsnek volt a neve, mely a IX. és X. században a Felső-Drina, Tara, Lim, Ibar és a szerb Morava folyók vidékén lakott. Innét terjedt el aztán a «szerb» elnevezés, az állama is. Eddigi ismereteink alapján mivel sem igazolható, hogy a szerbek Magyarország területén autochton lakosok lettek volna. Velük a magyarok már a X. században jutottak szorosabb összeköttetésbe a Balkánon. Később az Árpádok rokonságba kerültek a szerb fejedelmi házzal, mikor II. Vak Béla (1131-1141) elvette I. Uros rác nagyzsupán Jelena nevű leányát. Az Uros, azaz Uras név magyar és tulajdonképpen fejedelmet jelent s ebből arra lehet következtetni, hogy már előbb is voltak kapcsolatok a két dinasztia között.

Vak Béla halála után II. Gejza kiskorúsága idejében Jelena és sógora, a magyar-szerb félvérű Belos bán és nádor kormányoztak Magyarországon. Belos még Szerbiát is Magyarország hatalma alá akarta helyezni.

A szerb Nemanya meg fia, Vuk főispán, Imre magyar királynak hűbérese lett és ezóta (1202) viseli a magyar király a «BexServiaë» címet. Dragutin szerb király (1276-1282) V. István veje és sógorától, IV. Lászlótól megkapta a mácsói bánságot, Bosznia keleti részét és a Szerémséget. Később katolikussá és magyar főúrrá lett.

Az 1389-i rigómezei ütközet után Szerbia hűbérese lett a szultánnak s számos szerb főúr menekült népével Magyarországra; a többi közt Dmitár, Vukasin király fia, Krályevits Márkó testvére aki Zaránd megye főispánja és Világos vár kapitánya lett.

A szerb uralkodócsalád kihalása után Greblyánovits Lázár István, Zsigmond hűbérese lett Szerbia kenéze, illetve deszpotája; halála után (1427) unokája, Brankovits György magyar báró. Az 1433. magyar védtörvény alapján pedig a szerb deszpotaság a magyar szent koronának aggregált része lett a magyar király «Rex Serviae» címe értelmében. Zsigmond király elismervén Brankovits György jogait Baszciára, ez hűséget fogadott neki.

Brankovits György hol a törökhöz.pártolt, hol a magyar királyhoz, a szerint, amint azt érdekei kívánták. Leánya a Hunyadiak ellenségének, Ciliéi Ulriknak volt a felesége, Hunyadi Jánost a rigómezei vereség után elfogta és megszarolta.

Brankovits György halála után (1458 január 5.) Mátyás király (1458-1490) rendkívül sok szerb harcost vett fel seregébe és sok szerbet telepített Magyarországra.

De azután is 1459 és 1483, 1520 és 1560 között nagyobb számban menekültek a szerbek Dél-Magyarországra, úgy-hogy ennek etnikai képe egészen megváltozott. A törökök az általuk meghódított területekre szerbeket telepítettek le, sohasem magyarokat. De a török idők előtt is voltak szórványos szerb telepek. A legrégebb adatunk erre nézve 1372-ből való.

A Magyarországra menekült szerb főurak számos birtokot kapván a magyar királyoktól, ezeknek hívei sorában harcoltak a törökök ellen, a többi közt Zmáj Brankovits Vuk, aki 1471-ben megkapta a szerb deszpota címet. Halála után (1485) a vak Brankovits István fiai: György és János nyerték el a deszpota méltóságot. Velük 1502-ben, illetve 1516-ban kihalt a Brankovits szerb uralkodó-család.

Brankovits János halála után a horvát katolikus főúr, néhai János deszpota özvegyének férje, Beriszló János kapta a deszpota méltóságot és a király a végvidék védelmét rábízta. Halála után pedig István nevű fia.

A törökök magyarországi szerb alattvalóikkal jól bántak, de midőn a táborozó török sereg súlyos terheket rakott rájuk és értesültek a törökök Sziszek melletti vereségéről, az erdélyi fejedelem segélyére számítóvá 1594-ben fellázadtak. Soraikban a magyarok és oláhok is küzdöttek. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem azonban, akinek a szerb deszpota, illetve szerb királyi méltóságot is felajánlották, kitért kérésük elől, s miután sehonnét sem kaptak segítséget, a törökök a felkelőket Becskereken mellett levertek.

A török uralom alatt a Magyarországon lakó szerbekre is kiterjedt a szerb görög-keleti egyház szervezete. Szerb kolostorok, egyházi hitközségek, püspökség azonban a török uralom előtt is voltak hazánkban. Legrégibb adatunk 1372-ből való. A XVI. és XVII. században hat szerb püspökség volt, ú. m. Szegeden (1556), Lippán (1563), Versecen (1594), Bécsben (1578), Budán a XVII. század második felében. Ezek a Belgrád-szeremi érsekség alá tartoztak. A jenopoli püspökség azonban az erdélyi érsekséghez tartozott, mely a konstantinápolyi patriarchának volt alárendelve mint magyarországi érsekség. A XVII. században Brankovits Száva volt az erdélyi érsek, akit Apaffy fejedelem 1662-ben erősített meg méltóságában.

Ennek az érseknek volt a testvére az ál-Brankovits György, aki azt állította magáról, hogy a kihalt Brankovits szerb fejedelmi családból származik. Ezt III. Arzén ipeki patriarcha is igazolta abban a reményben, hogy a régi szerb fejedelemséget felújíthatják. Az ál-Brankovits György eleinte a Habsburgoknak ajánlotta fel szolgálatait, akik az ő révén vélték a szerbeket maguknak megnyerni. 1683-ban a bárói és 1688-ban a grófi méltóságot adományozták neki. De Csernovits III. Arzén patriarcha a katolikus papság únió-törekvései miatt az ál-Brankovits közvetítésével Serbán oláhországi fejedelemmel szövetkezve, titokban* Moszkvához fordult. Az; ál-Brankovits ezidőben Bécsbe ment, ahol benyújtotta emlékiratát egy a Balkánon felállítandó illir-szerb királyság érdekében, melyhez a Szerémségis tartozott vo'na. Ennek a királyságnak fejedelmi méltóságára is számított. A bécsi udvar azon hiszemben, hogy hasznát veszi majd neki a Balkánon, ahol az osztrák seregek harcoltak a törökök ellen, 1688-ban elküldte és megadta neki a grófi méltóságot, de a délszláv királyság felállításáról hallgatott. Az ál-Brankovits Orsovára érkezvén, felhívást bocsátott ki, melyben felszólította a délszlávokat, hogy keljenek fel a felállítandó délszláv királyság érdekében. Erre Badeni gróf, a balkáni osztrák csapatok parancsnoka bécsi utasításra elfogta (1689 július havában), majd a csehországi Egerben internálták. Közben ugyanis kitudódott, hogy a Brankovits szerb fejedelmi család ivadékai kihaltak, és az is, hogy résztvett Serbán oláh fejedelem és III. Arzén patriarcha oroszországi kísérlében.

Badeni örgróf 1689 tavaszán nyomult be Szerbiába, július hó végén Pozsarevácon állt és Batocsinyéből hívta fel a szerbeket és albánokat, hogy keljenek fel a törökök ellen. Az osztrák seregek győzelmes előnyomulásának hatása alatt Pristinánál mintegy 5000 szerb és albán fel-

kelő és III. Arzén patriarcha (nov. 3.) is csatlakozott az osztrák csapatokhoz. Azonban a hadiszerencse csakhamar megfordult. Köprili Musztafa török hadvezér Szerbiába nyomult, mire a túlerő elől Badeni örgróf serege kénytelen volt a Balkánról kivonulni. Ilyen körülmények között a szerb felkelők III. Arzén patriarchával Novipazaron és Sztudenicán át Belgrád alá menekültek. Itt érte utói őket I. Lipót császár 1690 április 6-án kelt felhívása, melylyel a császár a szerbeket, albánokat és bolgárokat felkelésre és maradásra felhívta, biztatván őket, hogy nem-sokára újabb csapatokat fog Szerbiába küldeni. Egyúttal nagy kiváltságokat is ígért nekik.

Ez a felhívás a menekülő patriarchát és népét újabb kiváltságok kérésére készítette, melyek a szerb vallásfelekezetre, illetve hierarchiára vonatkoztak. Lipót császár megadta ezeket, sőt magyar királyi jogán kiterjesztette III. Arzén patriarcha egyházi hatalmát a monarchia összes görög-keleti lakosaira.

Midőn a török seregek győzelmesen Belgrád elé érkeztek, a szerb patriarcha 50-60,000 főnyi népével Magyarországra menekült s Lipót 1690 december havában újra biztosította őket kiváltságaikról.

Meg kell állapítanunk, hogy a bemenekült szerbek a Habsburg monarchiának csak ideiglenes vendégei voltak; ezt kimondotta 1691 március 4-i dekrétumában a bécsi császári-királyi haditanács, valamint 1691 augusztus 20-án és 1694 március 31-én Lipót császár-király is. Ő határozottan kijelentette, hogy amint módjában lesz, vissza fogja régi lakóhelyeikre a szerbeket telepíteni. Sőt egy osztrák kommisszió 1699-ben is foglalkozott a visszatelepítés kérdésével.

A magyarországi szerbek visszavándorlását azonban megghiúsította az 1699-i karlócai török-osztrák békekötés, mely szerint Szerbia, sőt a Bánság is, török kézen maradt.

Ennek következtében hazátlan nemzet maradt Magyarországon a bemenekült szerb nép. Nem lévén rendes lakóhelyük, az országban való vándorlásaik miatt és külön kiváltságaik következtében állandóan összeütközésbe kerültek a megyei, városi és kincstári hatóságokkal.

III. Arzén patriarcha halála után (1706) a szerbek Izsaiás jenopoli püspököt választották meg egyházuk fejéül; de csak érsekmetropolitának, hiszen az ipeki patriarchal szék be volt töltve. A szerbek követelésére Izsaiás érseknek hithűséget kellett néki fogadnia s ezzel elismerte az ipeki patriarchátus fennhatóságát. De szerb alvajdát is-kaptak a szerbek Monaszterli személyében, kiváltságaik értelmében. A szerbek azonban nemcsak a törökök, hanem Rákóczi ellen is harcoltak a Habsburg-dinasztia érdekében. Rákóczi szerette volna őket a maga részére megnyerni (1704 aug. 9.), de sikertelenül.

Már ezidőben keletkezett a szerbek szeparációs mozgalma. 1706 június hó 16-i felterjesztésükben külön területet és udvari hivatalt kértek és 1709-ben főpapjaik részére, jogaik védelmére helyet a magyar országgyűlésen. 1707- és 1708-ban már arra hivatkoztak, hogy a császár 1694-ben külön politikai önállóságot ígért nekik, elhallgatva azt, hogy ez az ígéret nem Magyarország területére, hanem a Balkánra szólt. Ezáltal a magyarok ellenszenve a szerbek ellen csak növekedett és különösen a Rákóczi elleni harcaik következtében gyűlöletté vált, mikor is a szerb csapatok, mint Bécs szövetségesei kíméletlenül irtották a magyarságot. A Habsburg uralkodók ezért nem is mulasztották el őket megjutalmazni. III. Károly király (1713 aug. 2.) elismerte I. Lipót császár adományozta kiváltságait, ameddig a Habsburgi dinasztiahoz hívek maradnak.

Az 1718 július 21-i passzarovici török békekötéskor nemcsak a Bánság, hanem Szerbia és Bosznia nagy része

Habsburg-uralom alá került. A helyett, hogy a szerbek most visszatelepítésüket követelték volna, 1723-ban és 1729-ben ismételten kérték, hogy kiváltságait a magyar országgyűlés elismerje. A magyar országgyűlés nem teljesítette kívánságait, mert azok a Balkánra szóltak, de azért sem, nehogy a szerb vendégnép Magyarországon államot alkosson a magyar államban.

Mária Terézia uralkodása idejében a szerbek 1744.-i nemzeti gyűlésükön újból külön területet kértek Magyarországon, de már Bécs is felismerte, hogy ők külön politikai függetlenségre törekednek és hogy a Balkánra szóló kiváltságait Magyarországon akarják érvényesíteni és a magyar országgyűléssel elismertetni. Mária Terézia ezért kijelentette: miután ravasz módon célozzák jogaik kiterjesztését, a magyarországi szerbek egyedül csak a király kegyétől függnének.

Midőn Dél-Magyarországon megkezdték a határőrvidék egyes részeinek polgárosítását, Mária Terézia a polgári területen maradt szerbeket a megyei és városi hatóságok alá rendelte, míg a megmaradt katonai végvidéken lakókat a bécsi es. kir. haditanács alá; egyházi tekintetben pedig a metropolita alá. Ezzel a rendezéssel a szerbek nem voltak megelégedve és sokan Oroszországba vándoroltak, ahol csakhamar eloroszosodtak, míg Magyarországon megtartották nemzetiségüket. Egyrésztük Törökországba költöztek. Egyes helyeken lázadások is voltak. Mária Terézia ennek folytán szükségesnek látta a szerb kérdés rendezését; 1779 július 16-án kelt «Kescription Declaratorium Illyricae Nation is» című királyi rendeletével a szerbek ügyeit hosszú időre szabályozta.

II. Lipót trónraléptével a magyar rendek – nehogy megismétlődjék József császár önkényuralma – szigorítani óhajtották a koronázási hitlevelet. II. Lipót ennek ellenében felhasználta a magyarországi szerbek követelé-

seit. A rendek puhítására 1790-ben Temesvárra összehívta a szerb kongresszust, noha ezt a magyar udvari kancellária ellenezte. Ezen a kongresszuson összegyűlt szerb képviselők többsége hangosan követelte balkáni kiváltságaiknak Magyarország területére való elismerését, sőt ezenkívül a bécsi kormány, illetve Balassa Ferenc volt horvát bán biztatására egy külön vajdaságot is. A királyi biztos erre a Bánságot ajánlotta fel nekik, noha ennek területén csak 79,000 szerb lakott 239,000 nem szerbvel szemben.

Ezen a gyűlésen a császárpárti szónokok közül többen súlyosan inzultáltak a magyarokat. Barbároknak nevezték, akik Ázsia barlangjaiból jöttek ide. Kijelentették hogy nem hajlandók a magyarok igáját tovább elviselni. Ezzel szemben a magyarbarát kisebbségi párt szónoka, Tökoly Szabás nem Béctől, hanem a magyar rendektől és a magyar királytól várta a szerb kérdés megoldását. Hálátlanságnak mondotta, ha a szerbek azok ellen fordulnának, akik nekik menedéket adtak. Figyelmeztette a császári pártot, hogy a szerb kiváltságok nem szóltak Magyarország területére, hanem régi szerbiai lakóhelyeikre és azok törvényes becikkelyezése csakis e záradék tekintetbe vételével történhetik, mely szerint azok a királyi „esküvel és az országos törvényekkel, illetve mások jogival nem ellenkezhetnek. Tökoly azt ajánlotta, hogy kérjék a magyar polgárjog megadatását, valamint a szerb nemzetiség elismerését.

A császári többség azonban elvetette Tökoly indítványát és a szerb vajdaság felállítását követelte azzal, hogy készek a császár intésére 40,000 emberrel a magyarok ellen harcolni. Egyetértésben történt ez a bécsi haditanács, mely megakartá akadályozni a szerbek és magyarok megegyezését. Zinzendorf a haditanács 1791. évi április 12-i ülésén monda: «a szerbeknek mindig egy titkos tükröt kell a szemük elé tartani, melyből láthassák, hogy mi

fenyegetheti őket a magyarok részéről, de a magyaroknak nem szabad észrevenni, hogy a király szándéka a szerbet a magyarok ellen alkalmi eszközül felhasználni.»

A magyar rendek mindezek után joggal féltették Magyarország integritását. Jellemző erre a tót Jezerniczky képviselő beszéde: «ha egy nép testvérként befogadtatik, az csak tagja lehet az országnak, de nem követelhet függetlenséget éppen azon nemzet ellenében, melynek vendégszeretete őt befogadta. S mi előnyt reményei a fejedelem azon pártfogástól, mivel elhalmozni készül a szerb töredéket? De vigyázzon Oroszországtól, egykor majd eljönnek ezen népek testvérei és egyesülten vele egyetemben összerombolják a császári trónt annak egész alapjáig.» A rendek a temesvári szerb kongresszus határozatainak hatása alatt lemondtak a koronázási levélben követelt új biztosítékokról, mire II. Lipót megkoronáztatta magát. A szerbek követeléseiből mindössze az illír udvari kancelláriát állította fel azzal, hogy ez csak az 1745-ben felállított udvari komisszió helyébe lép.

A szerb kérdést végre olyképpen rendezték, hogy a magyar országgyűlés megadta a szerbeknek a magyar honpolgárjogot és kiváltságait csak annyiban ismerte el, amennyiben azok nem ellenkeznek Magyarország alaptörvényeivel (1791: XXVII. te). II. Lipót király aztán 1792-ben hatályon kívül helyezte az illír-szerb udvari szerb kancelláriát. A szerb ügyek most a magyar udvari kancelláriához tartoztak, míg a határőrvidék ügyei a bécsi haditanácshoz.

A XIX. század elején a francia forradalom hatása alatt a szerbeknél is új erőre kapott a nemzetiségi mozgalom. A magyarországi szerbekre különösen hatott a balkáni szerb szabadságharca a törökök ellen. Kulturális újjászületésük is ekkor indult meg s az csakhamar átcsapott a politikai térre is. Mikor Gaj és az illír párt Nagy-Iliriá-

ról álmodozott, mely a Balkán délszlávjaira is kiterjedt volna, ugyanakkor Garasanin Ilyes szerb miniszter Jugoszlavija felállítását tervezte (1844) Szerbia vezetése alatt. E két ellentétet egyelőre sikerült kiküszöbölni, midőn Gaj lemondott Boszniáról és megelégedett Kis-Illyr iával, melyhez tartoznék Horvátország, Dalmácia és Szlavónia. Közélről érintette a magyarországi szerbeket a magyar nyelv kérdése is, mely a semleges latin nyelv helyébe lépett s heves harcot indítottak a magyar államnyelv ellen. Ebben a harcban kölcsönösen súlyos hibákat követtek el a szerbek, horvátok, a magyarok és az egyéb nemzetiségek.

Mikor 1848-ban kitört a francia, illetve középeurópai forradalom, Magyarországon és Horvátországban már forrt a politikai közélet. A szerbek és horvátok megtagadták a magyar szupremáciát és nem ismerték el az új 1848-i Ferdinánd király által szentesített alkotmányt. Forradalmi ténnyé léptek. A magyarországi szerbek 1848 május hó 13-i és 15-i nemzetgyűlésükön a Délvidéken külön szerb tartományt, szerb vajdát, külön szerb nemzeti kormányzatot követeltek és ezek kivívására fegyvert fogtak a belgrádi szerb kormány támogatásával. Bécs a szerb felkeléssel szemben az olasz hadjárat miatt eleinte semlegesen viselkedett, de midőn Kadetzky megverte az olaszokat s Bécsben a reakció hívei kerekedtek felül és a királyi esküvel szentesített új magyar alkotmány megsemmisítését és a régi rendi alkotmány visszaállítását követelték, a nemzetiségek, illetve a szerbek segítségét vették igénybe." Ez kapóra jött a belgrádi szerb kormánynak, mely titkos célja: a nagyszerb nemzeti állam megvalósítása érdekében a bécsi kormány és dinasztia szorult helyzetét igyekezett kihasználni. A magyarországi szerbek a Habsburg monarchia kebelében egy szerb koronataromány felállítását követelték segítségük jutalmául, melyet az-

tán a szerbországi kormány kedvező politikai konsteláció esetén Szerbiával egyesíteni óhajtott.

A Habsburg-dinasztiát azonban az oroszok cájja megmentette s Ferenc József császár, szorult helyzetéből kiszabadulván, csak egy közigazgatási területet adott «Szerb vajdaság és Temesi Bánság» néven. A Temesi Bánsághoz tartozott: Temes, Torontál és Krassó megye, míg a vajdasághoz Bács-Bodrog vármegye és Szerémség egy része.

Azonban az 1859-i olasz-francia vereség után Ferenc József támaszt keresett Magyarországon. 1860 október 20-án visszaadta a magyar rendi alkotmány egy részét. Ekkor vált aktuálissá a szerb vajdaság kérdése is. Ferenc József a szerbek óhajára 1861-ben egybehívta a szerb nemzetgyűlést, melyen azok a vajdaság fenntartását követelték annál is inkább, mert az uralkodó leiratában rámutatott az 1790-i temesvári határozatokra is.

Ez időben Obrenovits Mihály szerb fejedelem megindította a mozgalmat az összes szerbek egyesítésére, ami a magyarországi szerbeknél is élénk visszhangra talált. Ennek a mozgalomnak természetesen útját állta a monarchia s ezért Mihály fejedelem és kormánya annak bomlasztására törekedett. Eisztits Jánost az 1861. évi szerb kongresszusra Karlócára küldték, hogy a magyarországi szerbek Magyarország függetlenségét követeljék, Garasanin Ilyes pedig Budára utazott és gróf Andrassy Gyulát akarta tervének megnyerni. Andrassy gróf azonban kitért ajánlata elől és a szerb kongresszuson Eisztits sem tudott eredményt elérni. Csak Miletits Szvetozárt sikerült néhány hívével tervüknek megnyerni. Risztits emlékirataiban bevallja, hogy egy független, gyöngébb Magyarországot Szerbia kormánya szívesebben látott volna, mint egy egységes Habsburg-nagyhatalmat. Mihály fejedelem e célból 1859-ben Kossuthhoz is kiutazott Londonba és hajlandó volt az általa tervezett dunai konföderációhoz csatlakozni.

A bécsi kormány természetesen értesülve volt a dél-magyarországi pánszerb mozgalomról s, minthogy a szerbek is az osztrák abszolútizmus ellen nyilatkoztak, Ferenc József császár, noha eleinte hallani sem akart a vajdaság reincorporációjáról, 1860 december 27-én azt Magyarországgal egyesítette.

Ekkor lépett fel Miletits Szvetozár politikai téren. A belgrádi kormánnyal való titkos megállapodása értelmében a magyarok mellé állt és követelte Magyarország függetlenségét, a szerb vajdaságot pedig, melyet Ignjatovits Jakab szörnyszülöttnek nevezett, fájdalom nélkül elparentálta. Midőn azonban 1866-ban a magyarok meg egyezni óhajtottak a dinasztiaival, Miletits az országgyűlésen hevesen kikelt a dualizmus ellen és a megegyezést megakadályozni óhajtván, a föderalizmust hirdette.

A pánszerb terveknek azonban végük szakadt, amikor 1868 június 10-én Mihály fejedelmet meggyilkolták. A belgrádi szerb kormány a gyilkosság értelmi szerzőinek Karagyoryevits Sándor volt fejedelmet, a magyarországi kultúrpolitikai Omladina-szervezetet és Miletitset tartotta. Karagyoryevitset a magyar kormánya belgrádi kormány megkeresésére vád alá helyeztette, a bíróság azonban felmentette s nem valószínű, hogy Miletits részese lett volna a merényletnek.

Miletits az 1867-i kiegyezés után most már megnövekedett pártjával, szakított magyarbarát politikájával, noha az 1868. évi 44. nemzetiségi törvénycikk biztosította nemzetiségüket, és 1869-ben Nagybecskereken új politikai programot állított fel. Most is a független föderációs Magyarországot követelte s Bács-Bánság oly kikerekítését, melyben a szerbek jutnának túlsúlyba, szerb közigazgatással stb. Elszánt harcot indított egyúttal a szerb klerikális-konzervatívok ellen is, míg végre pártja elnyerte 1870-ben a szerb kongresszuson a többséget. A nagybecs-

kereki programra következében, melyben az összes szerbek egyesítését hirdette, a magyar kormány is fölfigyelt Miletits és az általa vezetett szerb nemzeti párt tevékenységére. Ferenc József király egy audiencia alkalmával azt mondta, hogy Miletitsnek titkos céljai vannak. Az 1876. évi orosz-török háborúkor Magyarországon szerb önkénteseket kezdett toborozni és Belgráddal összeköttetésbe lépett, s minthogy tudva volt, hogy az összes szerbek egyesítésére törekszik, vádat emeltek ellene s ötévi börtönre ítélték. Fogsága idejében ifjúkori betegsége kitört és elméje elborult.

Ezalatt egy új szerb párt alakult, az ú. n. kikindai programmal, mely a magyarságra támaszkodva óhajtotta céljait megvalósítani. Később Tomits Jádsa vezetése alatt megalakult a szerb radikális párt és a Polit-Dimitrijevicspárt. Elkeseredett belső harc folyt a radikális és a nemzeti liberális párt, valamint a hierarchia közt, mely maga után vont a pártok bukását. Végül megalakult Becsén 1908 július 8-án a szerb demokrata párt, mely elnyerte a többséget. A hierarchia és a szerb politikai pártok közt azonban tovább folyt a harc, melynek folytán a hierarchia hívei (1910) kisebbségre jutottak. Azonban Lukács miniszterelnök 1912 július 11-én felfüggesztette a görögkeleti szerb egyház autonómiáját, mire az összes szerb politikai pártok a magyar kormány ellen fordultak. Miközben a szerb hitközségek egymás után tiltakoztak az egyházi autonómia felfüggesztése ellen, Bogdánovits Lucián Gasteinban merénylet áldozata lett.

A magyarországi szerbek még a világháború előtt szoros összeköttetésbe léptek a horvátokkal és a horvátországi szerbek az 1905. évi fiumei és zárai határozatok alapján létrehozták a szerb-horvát politikai koalíciót, mely szerint a szerbek és horvátok egyenrangú nemzetek, de ebben a koalícióban a szerbek kerültek túlsúlyba. A szerbek a

világháború következtében elérték kitűzött céljukat: a szerbek és délszlávok egyesítését szerb hegemonia alatt, a bolgárokat kivéve. A délmagyarországi szerbek nagy lelkesedéssel csatlakoztak hozzájuk.

Az előadottakból látjuk, hogy a magyarországi szerbek sohasem forrtak össze a magyar állameszmével. A magyarsággal a török uralom óta állandóan ellenséges viszonyban éltek és mikor nagy számban Magyarországra menekültek, mint vendégnép a Habsburg császár kegyéből telepedtek le hazánkban és csak 1790-ben lettek honpolgáraink. A Habsburgok sokszor használták fel őket a magyar nemzeti mozgalmak letörésére, de a törökök is a mohácsi vész után a magyarság ellen. S mindehhez hozzájárult az, hogy anyaországukkal, Szerbiával óhajtottak egyesülni olyképpen, hogy Délmagyarország területéből kihalítani törekedtek egy úgynevezett «Szerb Vajdaságot».

Mindezen okokból sohasem sikerült Magyarországon a szerb nemzetiségi kérdést megoldani, noha a magyarosítás nem fenyegette őket, amint ezt Popovits Dusan neves szerb egyetemi tanár is megállapította, mert a szerbeket megvédte nemzeti egyházuk, katonai határőr vidéki szervezetük és a magyarok iránti állandó ellenséges érzületük. Itt említjük meg még Jakdts Vladimir szerb író javaslatát, mely szerint: «Nem marad más hátra, – írja – mint hogy a magyarországi szerbeket visszaköltöztessük Szerbiába, ha azt akarjuk, hogy örökké létezzenek; Szerbia elég nagy, hogy itt a szerbség kebelében boldogabb politikai jövő elé nézhessenek.» Korábban már Sztratimirovrt György, a volt főkelő szerb vezér is a visszavándorlást ajánlotta a magyarországi szerb nemzetiségi kérdés megoldására, mikor 1864 október havában *Turinban járt Kosuth Lajosnál és olasz szolgálatba óhajtott lépni.*

Thim József.

MAGYARNYELVŰ IRODALOM.

A horvát kérdésre:

Bajza József, A magyar horvát unió felbomlása. Budapest, 1925. – *Bajza József*, A horvát kérdés. Budapest, 1941. Sajtó alá rendezte Tóth László. – *Deér József*, A magyar-horvát államközösség kezdetei, Budapest, 1931. Jancsó Benedek Emlékkönyv. – *Dudás Gyula*, A bunyevácok története. Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat Értesítője. Zombor, 1904. – *Iványi István*, Szabadka története I-II. Szabadka, 1880. – *Jeszenszky Béla báró*, A társországok közjogi viszony a magyar államhoz. Budapest, 1889. – *Juhász Lajos*, A horvát kérdés az 1868-i kiegyezés után. A gróf Klebelsberg Kunó, – Magy. Történetkutató Intézet Évkönyve, 1938. – *Karácsonyi János*, A horvát történetírás zátonyai. Századok, 1912. – *Lobmayer Iván*, Történelmi kapcsolataink Horvátországgal. Budapest, 1941. – *Magyar Sorskérdések*. 1. A magyar-horvát történelmi kapcsolatok. Budapest, 1941. 2. A szerb-horvát ellentétek. Budapest, 1941. 3. A szerb-horvát ellentétek Jugoszlávia fölbomlásáig. Budapest, 1941. – *Margalits Ede*, Horvát történelmi Repertórium. Budapest, 1900-1902. – *Miskolczy Gyula*, A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában. Budapest, I. k. 1927., II. 1928. – *Miskolczy Gyula*, A horvát kérdés. Századok, 1924. – *Nádasdy Béla*, Délslávok. Budapest, 1934. – *Palugyai Imre*, A kapcsolt részek. Pozsony, 1863 és Pesti Napló 1866., 79-82. sz. – *Paaler Gyula*, Horvát-Dalmátország elfoglalásáról. Századok, 1888. – *Paur Iván*, A horvát nemzet legkorábbi viszonyai az Árpádokhoz. Hazánk, II. 1859. – *Pesti Frigyes*, Az eltűnt régi vármegyék. Budapest, 1882. – *Pesti Frigyes*, Száz politikai és történelmi levél Horvátországról. Budapest, 1885. – *Prokopy Imre*, A szerb-horvát kiegyezés után. Magyar Szemle, 1940. – *Prokopy Imre*, A horvát válság. Magyar Szemle, 1939. – *Prokopy Imre*, Revízió és Délmagyarország. Budapest, 1933. – *Prokopy Imre*, Dél. Pécs, 1937. – *Az Osztrák-Magyar Monarchia* írásban és képen. XXIV. k. A horvátok. – *Sur min György Gn.* Horvátok és magyarok 1848-49-ben. Croatia. Budapest, 1906. – *Szálai László*, A horvát kérdéshez. Pest, 1861. – *Széchenyi Antal*, Emlékirata a horvát kérdéstről. Századok, 1915. *Szilágyi Ferenc*, A magyar-horvát kérdés okleveles Tára. Budapesti Szemle, LI. és LII. k. – *Br. Szerényi József*, Régmúlt idők emlékei. Budapest, 1925. – *Tarczay Erzsébet*, A jobbágság története Horvátországban (1650-1848), Budapest, 1913. – *Tomasic Miklós*,

A horvát királyság államjogáról. Századok. – *Hadrovics László*, Magyar-szláv irodalmi érintkezések Budapest 1942. Magyarság tudományi Intézet.

A szerb kérdésre:

Angyal Dávid, Brankovics György. Századok, 1910. – *Angyal Dávid*, A szegedi béke. Történelmi tanulmányok. Budapest, 1937. – *Baranyai Tivadar*, A rácok elterjedése és letelepedés formái Baranyában. Pécs, 1940. – *Bessenyei Ferenc*, Vukovics Sebő emlékiratai. Budapest, 1894. – *Dudás Gyula*, A magyarországi szerbek szereplésének története 1526-1711 -ig. Régészeti és Történelmi Értesítő. Temesvár, 1885. és 1886. – *Érdűhelyi Menyhért*, Újvidék története. Újvidék, 1894. – *Eöttevényi Olivér*, A szerb titkos szervezetek. Külügyi Szemle, 1941. – *Hajnal István*, Belgrádi diplomácia és a magyar emigránsok a szabadságharc után. Budapesti Szemle, 1926. – *Hodinka, Antal*, A mi a karlócai békekötésből kimaradt és következményei. Pécs, 1935. – *Hornyik János*, A rácok ellenforradalma. Életképek, 1848. – *Jánossy Dénes*, A szerb politika útjai a berlini kongresszustól a szerb királyság kikiáltásig. Károlyi Árpád-Emlékkönyv. Bécs, 1933. – *Jánossy Dénes*, Die Territorialfrage der serb Woiwodschaft in Ungarn. Gr. Klebelsberg Kunó Magyar Történelm Kutató Intézet Évkönyve, 1933. – *Juga Velimir*, A magyar Szent koronában élő szerbek. Budapest, 1913. – *Kállay Béni*, A szerbek története 1780-1815. Budapest, 1877. – *Magyar sorskérdések*. 1. A Délvidék a magyar történelemben. 2. Szerbek és horvátok a történelemben. 3. A délvidéki magyarság élete az elszakítás alatt. Budapest, 1941. – *Margalits Ede*, Szerb repertórium. I. k. Budapest, 1918. – *Nádasdy Béla*, Délszlávok. Budapest, 1934. – *Pesti Frigyes*, Brankovits György rác deszpota birtokviszonyai Magyarországon és a rác deszpota-cím. Budapest, 1877. Értekezések a tudomány köréből. – *Szalay László*, A magyarországi szerb telepek jogviszonyai az államhoz. Pest, 1861. – *Szalay László*, A magyarországi rác deszpotaságról. Ország, 1863., 71-146. sz. – *Szentkláray Jenő*, Száz év Délmagyarország újabb történetéből. Temesvár, 1882. – *Thallóczy Lajos*, Az ál-Brankovics. Turul 1888. és különnyomat. – *Thim József*, A szerbek története I-III. k. Nagybecskerek, 1893. – *Thim József*, A magyarországi 1848-49-i szerb fölkelés története. A Magyar Történelmi Társulat kiadása. I-III. k. Budapest, 1930-1940. – *Vukicsévits György*, A görög-keleti szerb egyház autonómiájáról. Jogi lexikon, III. kötet. Budapest, 1900.